



Liveta Ūselė – literatūrologijos magistrė (2022), Vytauto Didžiojo universiteto Etnologijos studijų krypties doktorantė
Moksliniai interesai: skandinavų ir lietuvių kultūros, lyčių studijos, literatūra, folkloras
El. paštas: liveta.usele@vdu.lt

Liveta Ūselė – MA in literature (2022), PhD student in Ethnology at Vytautas Magnus University
Research interests: Scandinavian and Lithuanian cultures, gender studies, literature, folklore
E-mail: liveta.usele@vdu.lt

Liveta Ūselė

Vytauto Didžiojo universitetas

MOTERS SOCIALINIAI VAIDMENYS BALTIŠKOJE IR SKANDINAVIŠKOJE ŠEIMOS KRONIKOJE (K. SABALIAUSKAITĖS IR K. THORVALL KŪRINIUOSE)

Anotacija

Straipsnyje analizuojami dviejų rašytojų kūriniai: lietuvis Kristinos Sabaliauskaitės tetralogija „Silva rerum“ ir švedės Kerstin Thorvall trilogija „Signės istorija“. Darbe tiriami dažniausiai pasitaikantys moters socialinės lyties tradiciniai ir netradiciniai vaidmenys dviejų skirtingų kultūrų ir laikmečių moterų rašytojų, meniniu naratyvu atkuriančių praeitį, kūrinuose. Tyrimo metu išskirti 6 socialinės lyties vaidmenys: 4 tradiciniai (moteris motina ir moteris žmona, moteris dukra, moteris namų puoselėtoja) ir 2 netradiciniai (moteris nuotykių ieškotoja, moteris konkurentė). Ištyrus šiuos vaidmenis matyti, kad istoriniame literatūros naratyve, nepaisant kūrinių erdvėlaikio, pagrindine semantine ašimi išlieka tradiciniai moters socialinės lyties vaidmenys, kurių neišpildymas suponuoja neigiamą poveikį vaizduojamos moters būviui ir netradicinių vaidmenų radimąsi. **PAGRINDINIAI ŽODŽIAI:** socialinė lytis, socialiniai moters vaidmenys, istorinis romanas, šeimos kronika.

Abstract

The subject of this research is feminine gender roles in Kristina Sabaliauskaitė's *Silva rerum* and Kerstin Thorvall's *The Story of Signe*. The aim of the thesis is to identify the most common traditional and non-traditional gender roles of women in historical literary narratives by two women writers. The study identifies six gender roles of women: four traditional (mother and wife, daughter and care-giver/housewife), and two non-traditional (adventurer and competitor). The research shows that in historical literary narratives, despite the space-time of the novels, the main semantic axis remains the traditional gender roles of women. The failure to fulfil traditional gender roles determines the emergence of non-traditional gender roles, and a negative impact on the state of women in the novels.

KEY WORDS: gender, feminine gender roles, historical narrative, family chronicle.

Įvadas

Pastarųjų dešimtmečių literatūros tyrimuose gana įprasta kalbėti apie lyčių vaidmenis kūrinuose, tačiau į tai retai žvelgiama per *socialinės lyties* sąvoką – lietuvių kalboje dar neišgrynintą ir semantine prasme vietos neradusį terminą. Pasak lyčių studijų tyrinėtojos Juditos Butler, „socialinė lytis yra šiuolaikinis būdas organizuoti kultūrinės praeities ir ateities normas, būdas, padedantis rasti savo vietą šių normų atžvilgiu, aktyvus stilius gyventi savo kūną pasaulyje“ (Butler 2010, 91). Žvilgsnis į literatūrą per socialinę lytį leidžia geriau suprasti ne tik aktualias vaizduojamo, bet ir autorių gyvenamo laiko socialines taisykles, visuomenės ir individo santykį bei žmogaus vidinę jauseną.

Šio straipsnio tikslas – ištirti dažniausiai pasitaikančius tradicinius ir netradicinius moters socialinės lyties vaidmenis dviejų skirtingų kultūrų ir laikmečių rašytojų moterų šeimos kronikose. Tyrimo objektas – Kristinos Sabaliauskaitės tetralogija „Silva rerum“ ir švedų autorės Kerstin Thorvall trilogija „Signės istorija“. Nors šios rašytojos yra skirtingų kultūrų ir laikmečių (XX a. pab. ir XXI a. pr.), jų kūrinius gretinti prasminga. Jie atskleidžia ne tik universalų moterų norą papasakoti istoriją, bet ir tai, ką joms svarbu papasakoti jų gyvenamuoju laiku – Švedijoje XX a. paskutiniu dešimtmečiu ir Lietuvoje XXI a. pirmuoju dešimtmečiu. Moksliniuose darbuose K. Sabaliauskaitė ir K. Thorvall nėra gretintos, o ir atskirai apie jas kalbama nedaug. Žinoma, K. Sabaliauskaitė apskritai lietuvių literatūros lauke yra gerai žinoma. K. Thorvall iki šiol daugiau dėmesio Lietuvoje vis dar nesulaukė.

Trilogijos „Signės istorija“ autorė Kerstin Thorvall (1925–2010) Švedijoje laikoma feminizmo literatūros klasike. Jos literatūriniam palikimui priklauso 69 solidžios apimties įvairių žanrų knygos: poezijos, apysakų, romanų, publicistikos, etc. 1976 m. išleidusi grožinės publicistikos knygą suaugusiesiems „Det mest förbjudna“ (liet. *Uždraustas vaisius*¹), švedų literatūros aplinkoje sulaukė daug kritikos – žmonės nebuvo pasiruošę atvirai penkiasdešimtmetės diskusijai apie jos amžiaus moters seksualumą. Romanų trilogija apie Signę (1993–1998) buvo priimta kur kas pozityviau. „Signės istoriją“ sudaro šios knygos (į lietuvių kalbą vertė Sigutė Radzevičienė): „Jaunystės atabradai“ (2007, orig. „När man skjuter arbetare“ 1993), „Nerimo šešėlyje“ (2008, orig. „I skuggan av oron“ 1995) ir „Signė – Albertei“ (2013, orig. „Från Signe till Alberte“ 1998). Viename interviu Kerstin Thorvall yra sakiusi: „man asmeniškai „Jaunystės atabradai“ – mano geriausia ir svarbiausia knyga. Ji apie mano mamą ir tėtį: daug kas išgalvota, tačiau ir tai ateina iš tos istorinės aplinkos“ (Jafarnejad, Charpentier Ljungqvist ir Mattson 2010, 12). Taigi, ši trilogija – į istoriją orientuoti ir auto-

¹ Lietuviško šios knygos vertimo (kol kas) nėra. Angliškai knyga pavadina „Forbidden fruit“.

biografiškumo elementų turintys kūriniai, apimantys apytiksliai 40 metų, pradedant 1923-aisiais. Pirmoje knygoje, kaip ir minėta autorės, daugiausia dėmesio skiriama pasirinktos herojės Signės motinai Hilmai ir jos psichiškai nesveikam tėvui Sigfridui, kurio pasikartojantys manijos priepuoliai paveikia ir augančią bei bręstančią mergaitę (pirmose dviejose trilogijos knygose). Antrojoje dalyje, būdama 11 metų, Signė netenka tėvo ir gyvena tik su motina, kuriai tenka dirbti ir išlaikyti jas abi. Trečioji dalis labiausiai išsiskiria iš kitų – keičiasi pasakojimo fokusuotė ir istorija perteikiama pirmuoju asmeniu, tarsi rašomas laiškas patikusios knygos pagrindinei veikėjai Albertei², daug giliau žvelgiama į psichologinę pagrindinės veikėjos Signės būseną bei apskritai gyvenimą. Svarbu pažymėti, kad šalia veikiančių šių dviejų kartų, nepamirštama ir trečioji – apie senelės įtaką jos mąstymui svarsto ir ji pati, jau užaugusi.

Švedijos laikraščių recenzijose pažymima, kad trilogija – „šeimos tragedija su aktuali tikslu ir nuodugnia visuomenės analize iš moters perspektyvos“ (Eldrot 2013, 15). Pasak literatūros kritikų, šie trys kūriniai gali būti „moraliniu kompasu jaunimui“, nes jie yra „moterų ir visuomenės istorija, kažkas, apie ką šiuolaikiniai jauni žmonės nemažai galvoja“ (Eldrot 2013, 15). Šeimos dramose fone matyti politiniai įvykiai, istorinis kontekstas: darbininkų judėjimai, neramumai prieš Antrąjį pasaulinį karą (pavyzdžiui, Hilmos vyras jautriai reaguoja į A. Hitlerio įsitvirtinimą valdžioje Vokietijoje) ir pats karas, įtaka veikėjų gyvenimams karo metu ir po jo. K. Thorvall trilogija priskiriama (istoriško) romano žanrui, tačiau gali būti vadinama ir saga dėl pasirinkto kelių kartų vaizdavimo, kuris padeda atskleisti istorijoje vykusius svarbius socialinius pokyčius – socialiai laisvėjančią moterį ir jos besikeičiančius vaidmenis, feminizmo pradžią Švedijoje.

Šio straipsnio uždaviniai: trumpai aptarti šeimos kronikos žanrą bei socialinės lyties vaidmenis; įsigilinti į K. Thorvall ir K. Sabaliauskaitės kūrinių veikėjas moteris; per šių patirtis ir išgyvenimus, remiantis moksline literatūra, išskirti ir apibrėžti dažniausiai pasitaikančius tradicinius ir netradicinius moters socialinės lyties vaidmenis.

Straipsnyje pasitelkiami įdėmaus skaitymo ir interpretacijos metodai – įsigilinti ir suprasti bei interpretuoti moters socialinės lyties vaidmenis literatūros kūrinys. Teorinis straipsnio pagrindas kuriamas remiantis aktualiais aspektais iš lyčių studijų, naratologijos tyrinėjimų ir gretinamosios žvalgos. Darbe orientuojamasi į tarpdiscipliniškumą, tad nors jo pagrindinis laukas – literatūrologija, kartu jis yra ir kultūrologinio pobūdžio, ieškantis sąsajų tarp skandinaviškojo

² Mintyje turima norvegų rašytojos Coros Sandel Albertės trilogija (orig. 1926–1939). Lietuvių kalba nėra, vertimas anglų kalba: *Alberta and Jakob* (1962), *Alberta and Freedom* (1963), *Alberta and Alone* (1965). Dėl to švediškajame K. Thorvall romano variante figūruoja paastrašė „romanas-veidrodis“, kurio lietuvių leidėjai atsisakė.

(švedų) ir baltiškojo (lietuvių) literatūros naratyvo moters socialinių vaidmenų klausimu.

Dabartis praeityje: viešosios ir privačios istorijos šeimos kronikoje

Tyrėjas Richardas Humphrey (2005), kalbėdamas apie naratyvo ypatybes klasikiniame istoriniame romane, kaip šiam žanrui lygiavertę mini ir šeimos kroniką, o kaip sinonimus įvardija šeimos sagas ir kartų romanus – žanrus, kurių ypatybėmis pasižymi ir šiame straipsnyje analizuojami K. Thorvall ir K. Sabaliauskaitės kūriniai. Šeimos kronika – žanras, kuris ideologiškai „numato ir atspindi šiuolaikinės šeimos atsiradimą, krizes ir virsmus“ (Humphrey 2005, 241). Paprastai tokiuose kūriniuose ypatingas dėmesys skiriamas šeimos kaip institucijos „skrodimui“ ir jos išgyvenimams, kurie per ilgesnį laiką (3–4 giminės kartos) atspindi jų klasės ar visos tautos raidą (Humphrey 2005, 240). Istorikas Arturas Mickevičius pažymi, kad saga, kaip šeimos kronika, gali padėti suprasti kasdienį buvusios visuomenės gyvenimą, mentalitetą ir socialines struktūras (Mickevičius 2012, 82), joje svarbi namų aplinka ir tai, kas ten vyksta: įvairiausi šeimų įvykiai nuo gimimo, krikštynų, įvairių švenčių ir susibūrimų iki laidotuvių ar tiesiog įprastos vakarienės; namų pardavimas / praradimas ar jų destrukcija (Humphrey 2005, 241).

Tyrėja Ilna Siddikova Ilgisovna pabrėžia, kad šeimos kronikose atsispindi ne vieno individo, o šeimos gyvenimo realijos (Siddikova Ilgisovna 2020), vadinasi, jose lengviau stebėti šeimos kaip institucijos veikimą, pavyzdžiui, lyčių vaidmenų pasiskirstymą. Šią mintį patvirtina ir kita minėtos mokslininkės išvalga – dažnai „šeimos kronika tampa pagrindiniu žanru, pasakojančiu apie imperijos griūtį, senosios valstybės nuosmukį ir naujosios gimimą. Tai gana natūralu ir suprantama: besikeičiančias dominuojančias ideologijas lengviausia pavaizduoti per besikeičiančias kartas, tėvų ir vaikų konfliktus; gyvenimo lūžiai geriausiai iliustruojami per didelės patriarchalinės šeimos lūžius“ (Siddikova Ilgisovna 2020, 391). Literatūrologas Jobstas Welge (2015), tyrinėdamas genealoginius romanus (kas iš esmės yra tas pats kartų ar tiesiog šeimos romanas), teigia, kad besikeičiančios kartos jungia privačią ir viešąją istoriją.

Šiuolaikinis istorinis romanas, net ir vadinamas „šeimos kronika“ ar „šeimos saga“, ne visada atitinka klasikinių kūrinių bruožus. Rašytojai turi laisvę pasirinkti, kaip vaizduoti vieną ar kitą istorinį etapą ar konkretų įvykį, juos aktualizuoti ir kontekstus priartinti prie šiuolaikinio žmogaus sąmonės (Stepukonienė 2010, 70). Taip išlaikant aptartus istorinio naratyvo principus, kūriniai byloja ne tik apie praeities, bet ir apie dabarties žmogui aktualias problemas. Šio straipsnio

atveju – apie socialinę lytį, jos tapatybę ir vaidmenis, sukonstruotus aplinkos, joje paplitusių normų ir įsitikinimų, kaip turėtų elgtis moterys ar vyrai atitinkamose gyvenimo sferose ir situacijose.

Socialinės lyties kontekstas

Ilgą laiką *gender* sąvoka buvo siejama su gramatinėmis giminėmis. Tik XX a. 5-ajame dešimtmetyje terminas pradėtas vartoti nauju aspektu – norint atskirti biologinę lytį nuo socialinės. Tapo aiškiau apibrėžtas skirtumas tarp *sex* ir *gender*: *Sex* „suprantama kaip nekintantys, anatomiškai aiškūs ir faktiniai moters kūno aspektai“, o *gender* – kaip „kūno įgyjama reikšmė ir forma, kintantys kūno kultūracijos būdai“ (Butler 2010, 87). Palengva įsitvirtino idėja, kad egzistuoja biologinė lytis (*sex*) ir lytis (*gender*) ne kaip fiksuota ir statiška tapatybė, o kaip tam tikras sukonstruotas ir sąveikaujant su kitais ir aplinka gaunamas produktas, t. y. socialinis konstruktas (Connell 1987, cituojama iš Berkowitz, Manohar ir Tinkler 2010, 2). Šis konstruktas nėra statiškas ir bėgant laikui keičiasi, nors ir labai iš lėto: moterys tampa vis labiau nepriklausomos, o vyrai daug dažniau sau leidžia būti jautriems (Edwards ir Jones 2009, cituojama iš Bakker ir Walker 2020).

Pasak amerikiečių psichologės Alice Eagly, vyrų ir moterų elgesio bei požiūrio skirtumai atsiranda dėl nusistovėjusių skirtingų socialinės lyties vaidmenų (Shimanoff 2009, 434). Sociologijoje vartojama sąvoka *vaidmuo* apibūdina nurodymus ir draudimus elgesiui, kitaip sakant, lūkesčius, koks elgesys yra tinkamas individui tam tikroje pozicijoje, tam tikrame socialiniame kontekste. Tad socialinės lyties vaidmenys apibrėžia elgesio normas vienai ar kitai lyčiai (Kessler ir McKenna 1985, 11), kurios neretai apsiriboja tuo, kad „moterys turėtų gyventi ir save reikšti „moteriškai“, o vyrai – „vyriškai“ (Berg ir Bråstad 2020, 14).

Socialiniai vaidmenys glaudžiai susiję su lyčių stereotipais, kurie yra „socialinės lyties specifinių atributų rinkinys ar tradicinės normos, atskiriančios tipinio moteriško elgesio modelius nuo tipinio vyriško elgesio visuomenėje“ (Coyne et al. 2014, 417, cituojama iš Brower 2017, 3). Socialinės psichologijos tyrėjos Suzzane Kessler ir Wendy McKenna (1985, 12) tvirtina, kad stereotipas yra labiau įsitikinimų, kaip turėtų viena ar kita lytis elgtis, visuma, kuri ne visada grindžiama faktais ar asmeninėmis patirtimis, taikoma atsižvelgiant į aplinkybes. Vis dėlto stereotipai gali daryti reikšmingą įtaką žmogaus gyvenime: „stereotipų priėmimas gali visam gyvenimui apibrėžti, ką vaikas galvoja apie savo galimybes, ir net lemti stereotipų įamžinimą ateities kartoms“ (Brower 2017, 3). Tokiu poveikiu pasižymi ir socialinės lyties vaidmenys, tačiau pagrindinis jų ir lyčių stereotipų skirtumas – stereotipai nėra neutralūs ar objektyvūs (dažnai susiję su individualiu vertinimu gerai / blogai), o socialinės lyties vaidmenys turi būtent tokį

vertybinį aspektą. Visgi atskirti šias dvi sąvokas praktiniame lygmenyje vargiai įmanoma. Tai patvirtina ir A. Eagly (2009, 645), pažyminti, kad „įsitikinimai, susiję su socialinės lyties vaidmenimis, gali būti ir aprašomojo, ir nurodomojo pobūdžio, kas reiškia, kad jie nusako, ką vyrai ir moterys dažnai daro ir ką jie turėtų daryti“. Kaip aprašomojo pobūdžio aspektą mokslininkė įvardija stereotipus, kurie taip pat gali būti naudingi identifikuojant socialinės lyties vaidmenis visuomenėje (Shimanoff 2009, 434).

Labai dažnai *socialinės lyties vaidmenų* sąvoka vartojama visuomenėje nusi-stovėjusioms normoms, kas yra moteriška ir vyriška, paaiškinti (Berg ir Bråstad 2020). Vadinasi, kalbama ne apie konkrečius vaidmenis, o apie vienokias ar kitokias savybes, „tinkančias“ konkrečiai lyčiai, kas, beje, dažnai siejasi ir su stereotipais. Tiriant mokslinę literatūrą, analizuojančią socialinės lyties vaidmenis, ar netgi skaitant oficialius leidinius (pvz., Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos studiją „Vadovėlių ir kitų mokymo(si) priemonių vertinimo lyčių aspektu apžvalga“, 2019) pastebima, kad nepaisant temos aktualumo, dažnumo bei populiarumo visuomenės gyvensenoje, vis dar blaškomas tarp terminų (lyčių vaidmenys, lyčių stereotipai, moteriškumas / vyriškumas, moters / vyro tapatybė ir t. t.) ir dažnu atveju net pasirinkus reikšminį žodį *lyčių vaidmenys* kalbama ne apie konkrečius vaidmenis (išskyrus motina / žmona, tėvas / sutuoktinis), o apie vienai ar kitai lyčiai būdingų savybių atitikmenis. Apie netradicinius vaidmenis socialinės lyties kontekste tyrimų vis dar nėra daug, ypač apie žmogaus socialinę tapatybę – kaip (privalomas) buvimas moterimi ar vyru verčia jaustis individą ir kokią įtaką tai daro jo gyvenimui.

Tradicioniai socialiniai moters vaidmenys

Moteris motina ir moteris žmona. Motinos vaidmuo dažnai ideologiškai šlovinamas (Wodak ir Schulz 1986, 12). Aukotis – natūralus pasirinkimas sprendžiant daugelį kylančių problemų (Maschyshyna ir Skrypnyk 2021, 136). Priklausymas nuo šeimos, artimųjų – tai moters esybės dalis, o motinos pareigos svarbesnės negu asmeninė laisvė (Maschyshyna ir Skrypnyk 2021, 137). Tradiciniu požiūriu „gera moteris“ yra ta, kuri nuolankiai priima viską, „ką tik Dievas ar vyras siunčia“ (Daugirdaitė 2000, 169). K. Sabaliauskaitės tetralogijoje „Silva rerum“ tradicinius moters motinos ir moters žmonos vaidmenis neabejotinai, bent jau išoriškai, atitinka pirmojoje dalyje veikianči Elžbieta Norvaišienė. Ji mintyse pripažįsta, kad „visą savo amžėlį ji buvo tik svetimų svajonių, svetimų taisyklių ir svetimų sugalvotų pareigų kupinas indas, tiesiog sąžiningai, sandariai ir labai gerai talpinantis tai, ko iš jos, Elžbietos iš Siedleščinskių Norvaišienės, tikėjosi kiti“ (Sabaliauskaitė 2008, 101).

Matyti, kad K. Thorvall „Signės istorijoje“ tradiciniu požiūriu iš moters buvo tikimasi panašių dalykų. Trilogijoje pati „tradišciausia“ iš vaizduojamų motinų ir žmonių yra Selma. Ji – „nuolat susilaikan[ti] ir visko atsisakan[ti], kaurą gyvenimą besisaug[anti] nuodėmės, išpuikimo, šviežių sluoksnių pyragaičių, šokių ir juoko“ (Thorvall 2007, 218). Ją galima matyti kaip pasyviai kenčiančią „tobulą moterį“, kuriai vis dar reikia išgelbėtojo (Daugirdaitė 2000, 147). Pasak literatūrologės S. Daugirdaitės, visuomenėse motiniški instinktai dažnai vertinami labiau negu protiniai gebėjimai, savirealizacija ar „savikūra“; pagrindine profesija neretai ir lieka vaikų auginimas. Moters motinos gyvenimas yra „paprastas“, tik svarbių visuomeninių / socialinių įvykių paraštė (Daugirdaitė 2000). Tai atspindi ir Selmos mintys prieš dukros Hilmos vestuves: „[m]oters gyvenimo prasmė – palikus motiną ir tėvą, o galbūt ir savo profesiją, tapti žmona ir motina“ (Thorvall 2007, 54).

Moteriai dažnai yra būdingas kaltės jausmas, kadangi ji nesugeba išpildyti iškeltos „idealos motinos“ (galima sakyti – ir „idealos žmonos“) siekiamybės. „Silva rerum“ matyti, kad motinos ir žmonos, net kažką trumpai pagalvojusios, kas nepridera jų vaidmenims, pavyzdžiui, apie kitokį savo likimą vienuolyne (Elžbietos atvejis), vyro mirtį (Ona Kotryna, trečiojoje dalyje – Placida Amelija), tokias mintis įvardija kaip „šventvagiškas“, jaučiasi nusikaltėlės, nusidėjėlės, privalančios atgailauti (Sabaliauskaitė 2008, 100; Sabaliauskaitė 2011, 25, 30; Sabaliauskaitė 2014, 169).

Kaltę išgyvena ir „Signės istorijos“ moterys, ypač – Signė. Moteris pripažįsta, kad „[m]otiniškiausias mūsų šeimoje buvo [jos vyras] Larsas Ivaras. Tai jis fiziškai rūpinosi vaikais, migdė juos, maudė vonioje“ (Thorvall 2013, 339). Buvimą motina sunkina ir tai, kad nuo mažens buvusi jautri, suaugusi Signė (dar nesulaukusi vaikų) kenčia nuo nerimo ir panikos priepuolių, kurie pagimdžius tampa dar stipresni, ką galima sieti su nepateisintu motinos ir žmonos vaidmenų lūkesčiu, kas pripažįstama, kad kartais išprovokuoja net psichologinius sutrikimus (depresiją, suicidišką ar obsesinį elgesį ir pan.) (Wodak ir Schulz 1986, 12–13). Signė kartojasi „nerimo priepuoliai, aikštingi nuotaikų svyravimai, isterija ir lepus bejėgiškumas“ (Thorvall 2013, 337). Tai trukdo būti tiek motina, tiek žmona, nes juk moteris, pagal gimdymo skyriaus bukletus, turi „spinduliuoti motiniška meile“ (Thorvall 2013, 338), o jai, kankinamai depresijos, tai nepavyksta. Kuriamo charakterio esmei svarbu tai, kad prastą Signės savijautą lemia ir savimonėje įsitvirtinęs *selmiškas* pasaulio matymas, kur motinystė – instinktyvi tikrovė, „skatinama kaip *vienintelis* pasirinkimas, t. y. kaip privaloma socialinė institucija“ (Butler 2010, 93). Ši trilogijos veikėja atskleidžia kitokią motinystės esmę – tapti motina nėra absoliuti būtinybė, kurios galima ir nesirinkti. Tik konstatuodama, bet nepriimdama, o gal ir nesuvokdama, šios egzistencinės di-

chotomijos, Signė išgyvena moters motinos ir moters žmonos vaidmenų dramatiškumą. Pakliuvusi į socialinius motinystės lūkesčių ir idealių santuokos santykių spąstus, Signė desperatiškai siekia tapatybės priimtiniams vaidmenų modeliams; ir tik senatvėje (trilogijos dalis „Signė – Albertei“) pripažįsta tokių pastangų absurdiškumą.

Moters motinos vaidmuo šiame straipsnyje sąmoningai neatsiejamas nuo moters žmonos, atsižvelgiant į pasirinktą K. Sabaliauskaitės ir K. Thorvall kūrinių kontekstą bei faktą, kad vaikų auginimas vienai / buvimas išsiskyrusiai vis dar vertinamas kaip motinos „netradicinė veikla“ (Bower 2017, 11).

Moteris dukra. Tai – neišvengiamas moters vaidmuo, apie kurį tiriamuosiuose darbuose kalbama, tačiau retai konkretizuojama, kas jam būdinga. Dažniausiai todėl, kad dukra nuo mažens yra ruošiamą dviem svarbiausiems gyvenimo vaidmenims – buvimu motina ir žmona. Tai matyti ir tiriamuose kūrinuose. Ko tikimasi iš dukros „Silva rerum“ aplinkoje, nusako scena, kai Elžbieta svarsto apie jai keltus reikalavimus: „kad ji būtų klusni dukra, darbšti, meili, neužgožtų pašnekovų, kokia nederama kvailyste neatbaidytų galimų jaunikių, tad geriau daugiau patylėtų nei kalbėtų; būtų paslaugi, įtiktų vyrui, pavydėtina šeiminkautų, būtų pamaldi ir rodytų kitiems pavyzdį, saugotų savo ir kitų sveikatą, gimdytų sveikus vaikus ir rūpintųsi, kad niekam nieko niekada netrūktų. Darytų tūkstančius gerų ir teisingų darbų, bet tik ne tai, ko geidė jos pačios širdis“ (Sabaliauskaitė 2008, 101). Tad aišku, kad „geros dukros“ užduotis – daryti viską, kad atitiktų aplinkinių sukonstruotas normas. Panašių dalykų tikimasi iš moteriškosios lyties atžalų ir „Signės istorijoje“: dukra, kuria galima didžiuotis, yra „paklusni ir pareiginga mergaitė, tyli ir paslaugi“ (Thorvall 2007, 18), galvojanti tik „kaip būti stropia, kaip įtikti motinai, kad ji būtų patenkinta“ (Thorvall 2008, 242).

Abiejų autorių kūrinuose didžiausias tėvų lūkestis dukrai – išteketi ir sukurti šeimą. Pavyzdžiu galėtų būti „Silva rerum“ pirmos dalies situacija, kai Uršulė tėvams pasisako būsianti vienuole. Nors tėvai garsiai neprieštarauja, jie nusivilia, nenori patikėti, kad tai galutinis dukros sprendimas, todėl slapčia dar tikisi, kad viskas praeis – juk „Jonas Motiejus <...> savo svajonėse visuomet regėjo dukrą ištekančią už kokių padoraus <...> bajoro, su kuriuo susitikus vakarais būtų galima protingai pasišnekėti <...> ir kuris dukrai padarytų sveikų, geros veislės vaikų“ (Sabaliauskaitė 2008, 99–100). „Signės istorijoje“ tai atspindi anksčiau minėtos Selmos mintys apie gyvenimo prasmę – palikti motiną ir tėvą, atsiduoti vyrui ir vaikams. Visgi K. Thorvall kūrinys, atsižvelgiant į modernesnius laikus, dukros jau leidžiamos į mokslus, ir tėvai priima faktą, kad jų atžala kuria gyvenimą ir už šeimos ribų.

Moters dukros vaidmuo besąlygiškai susijęs su motina. Dukra ne tik pagimdyta motinos, bet ji dažniausiai ir tapatinasi su ja, kad galėtų priimti ir išmokti

jos atliekamus lyties vaidmenis. Vis dėlto tam tikru metu abi privalo viena nuo kitos atsiskirti, o atsiskyrimo konfliktą lydi neapykanta ir „kaltė“, dukros dažnai jaučiasi dviprasmiškai motinų atžvilgiu (Wodak ir Schulz 1986, 7). Paprastai tai lemia dukros individualumo poreikis, kam motinos yra linkusios priešintis (Mikkola 2008). Pavyzdžiui, „Signės istorijoje“ Hilma negali suprasti neramaus ir aiškingo dukros būdo, stengiasi šią sutramdyti uždarydama „vieną pačią kambarin, kur mergaitė galėdavo rėkti ir siautėti, kol tapdavo klusni ir gera“ (Thorvall 2007, 202). Signės ir motinos santykiai įtampą išlaiko ir merginai suaugus, kadangi motina vis dar stengiasi vadovautis tradicinėmis normomis ir vertybėmis, o dukra siekia išsilaisvinimo (Wodak ir Schulz 1986, 14) – Signė vis sulaukia motinos komentarų dėl šukuosenos, lakuotų nagų, aprangos ar elgesio.

Nors motinos yra svarbios dukrų gyvenime, meilė gimdytojoms nėra besąlygiška. Dukras dažnai vargina nuolatinis motinos auklėjimas (ruošimas ateities vaidmenims), todėl jos ieško prieglobsčio tėvo glėbyje. Tiek K. Thorvall, tiek K. Sabaliauskaitės vaizduojamos situacijos, kai dukros tarsi „nušvinta“ pamačiusios tėvus: Signė „iš džiaugsmo sušukdavo ir, iškėlus rankas, puldavo jam į glėbį“ (Thorvall 2007, 203); o antroje „Silva rerum“ dalyje veikiančios Teofilės „kai tik matydavo tėvą, buvo neįmanoma atplėšt nuo gimdytojo, kuri toji kvailutė stačiai dievino tarsi patį Viešpatį“ (Sabaliauskaitė 2011, 25). Individualumas reikiiasi ir per asmenines dukros emocijas bei patirtis. „Silva rerum“ Uršulė, be galo bijodama mirties, vengdama šiai pažvelgti tiesiai „į akis“, nedalyvauja motinos laidotuvėse – jai svarbiau pačios jausmai, negu atiduoti pagarbą, kaip įprasta visuomenėje, motinai. O Teofilė, kaip paaiškėja trečiojoje dalyje, šiai jau suaugus, dėl motinos visą gyvenimą jautėsi nesaugi ir gyveno baimėje. Sužinojusi, kad Ona Kotryna nunuodijo dvarą užpuolusius švedus, tarp kurių buvo ir, Teofilės suvokimu, motinos mylimasis, su kuriuo ji dalijosi guoliu, Teofilė vis mąstė apie tai, kad „motinėlės jausmai gali pernakt iš meilės pavirsti į neapykantą“ ir bijojo „dėl kokios išdaigos užsitraukti josios rūstybę...“ (Sabaliauskaitė 2014, 182).

Moteris namų puoselėtoja. Šis vaidmuo neatsiejamas nuo pirmų dviejų aptartųjų. Tai rodo ir namų puoselėtojos (ar buitiškiau tariant – namų šeimininkės) sąvokos atitikmenys skirtingomis kalbomis: anglų kalba – *housewife* (pažodžiui verčiant – namų žmona), o švedų – *hemmafru* (namų žmona) ar *husmodern* (namų motina). Taigi, moteriai priklauso privati namų erdvė ir moteris kartais matoma kaip „namų deivė“, kuri ne tik palaiko namų tvarką (atlieka ruošos darbus, gamina maistą, perka maistą ir pan.), bet ir labiau nei vyras rūpinasi tarpasmeniniais santykiais (apima moters šeimos židinio kurstytojos vaidmenį), vaikų auklėjimu (moteris auklėtoja) (Daugirdaitė 2000, 148; Miknytė 2009, 120).

K. Thorvall trilogijoje akivaizdu, kad moters namų puoselėtojos vaidmuo visuomenėje konstruojamas atsižvelgiant į biblinį mokymą, kuriuo vadovaujantis

gryninama mintis, kad „[s]varbu ne tai, ką žodžiu išpažinai, <...> o ką nuveikei; ar buvai pareigingas, užjaučiąs, doras, darbštus ir ištikimas net mažmožiuose. Ar atidavei visą širdį ir visą kūną“ (Thorvall 2007, 187). Stebint Signės mamą, galima matyti, kad dažnai fiziniai darbai tampa moters priebėga nuo sunkumų, kurių prižiūrint vaiką ir psichologiškai nestabilių vyrą visuomet atsiranda. Pasak Hilmos, „nerimas mažta, kūną kankinant nuovargiu; kankinant taip, jog kitą rytą vargiai gali atsikelti iš lovos nuo geliančio skausmo. Tai būdavo ištis geras, dvasios ramybę teikiantis skausmas“ (Thorvall 2008, 169).

K. Sabaliauskaitės knygoje galima pastebėti panašumų. Nors „Silva rerum“ moterys dažnu atveju priklauso aukštesniam luomui ir pačios tiesiogiai nesiima darbų, namų priežiūra yra ne vyrų rūpestis. Elžbieta, gedėdama kūdikio, namais rūpintis palieka tarnus, tačiau vos atsigavusi „užkūrė vaju“ liepdama vėdinti, šveisti, gremžti. Nors pati tiesiogiai darbuose lyg ir nedalyvauja, tačiau vis tiek ieško „paguodos ilgas dienas trunkančiuose darbuose“ (Sabaliauskaitė 2008, 23). Vertėtų paminėti ir antrojoje knygoje veikiančią Oną Kotryną, kuri, nuvykusi į apleistą Milkantų dvarą, iškart imasi vadovauti namų tvarkymui. Be to, ji rūpinasi dvaru ir čia gyvenančių žmonių gerove ypač sunkiomis sąlygomis, namus užėmus švedams, vėliau – badmečiu. Kadangi su ja kartu nėra vyro, jai tenka galvoti ir apie maisto atsargų paskirstymą, moteris netgi pati išmoksta medžioti, kad tik būtų kuo pamaitinti vaiką ir kitus dvare gyvenančiuosius. Skurdžiausiose akimirkose liepia vakarienę patiekti tik ant baltos staltiesės ir sidabrinuose induose, kas „darė alkį lengviau pakeliamą ir skystosios buzelės iš sidabro lėkščių tarsi atrodė sotesnės ir viltingesnės“ (Sabaliauskaitė 2011, 138). Tai tik patvirtina mintį, kad namų erdvė moteriai – kūrybos erdvė, nedaloma į atskiras dalis, labiau sintetinio pobūdžio, sudaranti tam tikrą visumą (Narbekovas ir Obelenienė 2007).

Trečiojoje „Silva rerum“ dalyje visažiniam pasakotojui daugiausia fokusuojantis į pagrindinį veikėją vyrą, sudėtingiau stebėti moterų vaidmenis. Visgi per Petro Antano Norvaišos požiūrį atskleidžiami jo (ir visuomenės) lūkesčiai, keliami kitai lyčiai. Vyrui galvojant apie seserį Teofilę, ne kartą minimi tokie pasakymai kaip „netikša Teofilė“, „Teofilė, ta velnio nešta ir pamesta vyresnėlė“, „Teofilė, <...> kažkada – gražią, šmaikščią, įžūlią, išdykusią, <...> o dabar jau tik įžūlią, ir nieko daugiau“, „Teofilės, įmitusios įnoringos senmergės“ (Sabaliauskaitė 2014, 10–14). Toliau, kalbant apie gyvenamąją moters vietą, sakoma, kad „jos namų vidus buvo panašus į jos išorę“ (Sabaliauskaitė 2014, 36), ir leidžiama suprasti, kad tradicinės moters namų puoselėtojos normų Teofilė neatitinka. Ir tai patvirtina jos namų aprašymas: apsilbausę veidrodžiai, nusitaukavusio damasto baldai, <...> sukuisti popieriai <...>, tuščia taurė, nebaigta valgyti kiaušiniene lėkštė“ (Ibid.). Vyras taip pat svarsto, kad jeigu tik Teofilė būtų atitikusi tradici-

nes moters normas, t. y. „ištekėjusi, turėjusi šeimą, vaikų ir anūkų, [jai] nereikėtų dabar galvoti, kaip sudurti galą su galu“ (Sabaliauskaitė 2014, 37), kuo „tradicinė“ moteris namų puoselėtoja nesirūpina, nes jos vienintelė užduotis – prižiūrėti namus ir rūpintis šeimos nariais.

Namų puoselėtojos vaidmuo, kaip ir moters motinos, ideologizuojamas, todėl moteris dažnai jaučia didžiulę atsakomybę, kad tik nuo jos priklausо šeimos santarvė ir gerovė (Kärrholm 2011, 180). K. Thorvall „Signės istorijoje“ atskleidžiama, kad ne visada moteriai namų puoselėtojos vaidmuo yra natūralus. Signė ne visai sugeba tinkamai prižiūrėti namus, nes jai augant Hilma neleisdavo „maišytis po kojomis“, be to, jai tiesiog šlykštu tiek plauti indus, tiek tvarkyti vonią. Pagerėjus gyvenimo sąlygoms, ji su vyru pradeda samdyti aukles, ir taip išryškėja dar vienas Signės asmenybės „trūkumas“ – ji nesugeba tinkamai prižiūrėti darbuotojų. Keičiantis statusui (tampant darbdave), Signei sunku suvokti besikeičiančią socialinės lyties tapatybę. Kadangi ji augo namuose, kuriuose nebuvo patarnaujančio / padedančio personalo, ji neturėjo galimybės iš motinos išmokti, kaip šį prižiūrėti. Įsisavinti besikeičiantį socialinės lyties vaidmenį per trumpą laiką – neįmanoma, kadangi „tai vos apčiuopiamas ir strateginis projektas, kuris retai pasireiškia refleksyviai supratimui. Tapimas socialine lytimi – tai impulsyvus, bet pastangų reikalaujantis kultūrinės tikrovės, apkrautos sankcijomis, tabu ir įsakymais, interpretavimo vyksmas“ (Butler 2010, 92). Dėl šios priežasties Signė nesugeba ne tik palaikyti tvarkos namuose fiziškai, bet ir rūpintis šeimos tarpusavio santykiais – tai apima konfliktus su vyru ar auklių nepaklusnumą bei vaikų maištingumą – mažieji daug pykstasi, mušasi ir nesutaria; vienas iš jų vis bėga iš namų, o ji negali nieko padaryti. Išpildyti namų puoselėtojos vaidmeniui keliamus reikalavimus Signei trukdo ir tai, kad jos vyras, kaip jau buvo minėta kalbant apie moters motinos vaidmenį, nėra paprastai namų erdvę moteriai paliekanti „šeimos galva“. Jis atlieka dalį moters namų puoselėtojos pareigybų, kas tuo metu jų socialinėje aplinkoje dar nėra įprasta. Signei sunku priimti naujai susiformavusią socialinės lyties tapatybę, kuri neatitinka jos senelės ir motinos skiepyto auklėjimo, gyvenamojoje aplinkoje įprastų normų, lemiančių tiek vidi- nį, tiek išorinius konfliktus Signės gyvenime.

Netradiciniai socialiniai moters vaidmenys

Moteris nuotykių ieškotoja. Kaip minėta, tradiciškai namų erdvę palieka ir pasaulį tyrinėja vyrai, o moterys, jeigu ir keliauja, tai „tik metaforiškai – per savo gyvenimą“ (Daugirdaitė 2000, 162). Moteris nuotykių ieškotoja į viešąją erdvę išėina pati ir nebūtinai su kokia nors konkrečia misija. Moters „[k]elionė susijusi su laisvės pasirinkimu, finansine nepriklausomybe, rizika, pavoju-

mi“ (Daugirdaitė 2000, 164). Kaip ir „Silva rerum“ ketvirtojoje dalyje veikianti Petro Antano dukra Antonina. Užuoat priklausiusi privačiai erdvei, ji iškeliauja iš Lietuvos siekti dainininkės karjeros. Ji iš pradžių su motina iš Lietuvos keliauja į Gdanską, o iš šio – laivu į Londoną. Mirus motinai, kelionę tęsia viena. Nepaisant praradimo skausmo, ji supranta „jog, kas benutiktų, turi stengtis išlikti ir nepražūti“ (Sabaliauskaitė 2016, 303), kad motinos pasiaukojimas nenuieitų veltui. Kad pasiektų nepriklausomybę, jai tenka dainuoti ir gatvėse, ir būti seno barono meiluže, tačiau galiausiai jai pavyksta įsitvirtinti. Ji turi nuosavą būstą, prilygstantį kunigaikštienės buveinei (Sabaliauskaitė 2016, 299), ir „mažų namiūkščių“, už kuriuos „plėšianti“ gerą nuomą. Antonina savo pusbroliui Pranciškui Ksaverui Norvaišai prasitaria „nebesanti nepriklausoma nuo jokio vyro <...> turtinės malonės, ir, kas benutiktų, pati nepražūtų“ (Sabaliauskaitė 2016, 308). Jos gyvenimas priklauso nuo jos pačios – ji laisva nuo įsipareigojimų, nulemtų buvimo tradicine motina ar žmona.

Tokia moteris atitinka analitinės psichologijos pradininko Carlo Gustavo Jungo įvardytą tyrinėtoją (angl. *the Explorer*) ir jos archetipinius bruožus: nepriklausoma, savarankiška, susitelkusi į vidinį „aš“, trokštanti ištrūkti iš įkalinimo ir būti laisva; rasti tai, kas atitiktų jos norus ir pageidavimus (de Kerviler, Ardelet ir Slavich 2022, 901). K. Thorvall trečiojoje dalyje Signė nori ištrūkti iš ją spaudžiančio šeimyninio gyvenimo: „[n]ežinau, kiek šių laikų moterims pažįstamas baudžios jausmas. Tačiau mane tarsi priepuolis ištikdavo, vos pamanius, kad štai sėdžiu įgrūsta į celę, kur pro grotuotą langelį vos įspįsta dienos šviesta“ (Thorvall 2013, 234). Kol turi tik vieną vaiką, ji prašosi vyro išleidžiama kelionei tramvajumi, svarbiausia – viena, be jokio tikslo ar svarbaus reikalo. Tai galima traktuoti kaip troškimą nuotykių, kurie tradiciškai laikomi vyrui savitu bruožu.

Kalbant apie nuotykių ieškotojos vaidmenį, svarbu akcentuoti ir tai, kad šį apskritai galima sieti su vyriškumu, kadangi netradicinių moters vaidmenų atsiranda, kai moteris elgiasi *vyriškai*. „Silva rerum“ trečiojoje dalyje veikianti Teofilė, nepaisydama tradicinių moters vaidmenų, ne kartą prilyginama vyrui ir kitais atvejais: „sesuo dabar atrodo lyg tikras vyras – ryžtingai čia sau postringaujanti apie prekes, pelnus“ (Sabaliauskaitė 2014, 37), „[Petras Antanas] norėjo išgerti – išgerti moteriškoje kompanijoje, bet vyriškai, o ji tam puikiai tiko, buvo tarsi kažkas tarp moters ir vyro, ir jos nereikėjo varžytis ar tausoti, kad neraudonuotų“ (Sabaliauskaitė 2014, 172). Vadinasi, nuotykių ieškotojos vaidmuo moterį priartina prie vyro. Toks Teofilės gyvenimas nėra kokia nors misija. Sakoma, „kad Teofilė pasuko šunkeliais nuo pat jaunų dienų“ (Sabaliauskaitė 2014, 13), o viso to priežastis – „tetulės [Uršulės] užrašytos brangenybės, <...> įsitikinimas, kad visad pati turės pinigų, kas benutiktų, o vadinasi – ir laisvę, kiek tik jos gali turėti moteriškė“ (Ibid). Apie ją kalbama kaip apie nepastovią, apsėstą ir

pasiutusią (Ibid.), gyvenusią audringą gyvenimą, nevengusią vėlyvų naktų (Sabaliauskaitė 2014, 35), atsisakiusią daugelio vyrų, galėjusių būti josios sutuoktiniais. Moters „šunkelius“ nulemia jos įsitikinimas, kad ji – nepriklausoma ir jai nereikia vyro, o tiksliau – santuokos, kad galėtų išgyventi.

Taigi, moteriai nuotykių ieškotojai nereikia laukti išgelbėtojo (Daugirdaitė 2000). Kad ir „Signės istorijoje“ veikiančiai Hilmai. Tradiciniams vaidmenims būdinga, kad moterys net netekusios vyro imasi joms nebūdingų vaidmenų tik tuo atveju, jeigu jų aplinkoje nėra jokio vyriškos lyties giminaičio, galinčio perimti vyro pareigas ir vaidmenis (Taber ir Woloshyn 2011, 895). Tad tuo Hilma ir išsiskiria – užuot prašiusi svainio (kuris anksčiau dėl vyro psichologinės būklės buvo atsakingas už jų finansus) ar brolio pagalbos / išlaikymo, ji ieško darbo, o galiausiai pasiryžta su dukra persikraustyti į kitą miestą, kur nėra giminaičių, ir nusiperka butą.

Kartais pasitaiko, kad moteris nuotykių ieškotoja netgi yra pakankamai stipri, kad apsaugotų už save silpnesnius (Taber ir Woloshyn 2011), ką įrodo Uršulė antrojoje „Silva rerum“ dalyje, gelbėdama dėl maro našlaičiais likusius vaikus. Jai tai darant, akcentuojama jos vidinė būsena. Pačiupusi pirmą vaiką iš mirties gniaužtų, ji „pasijuto tokia jauna ir tokia gyva, kokia nesijautė jau gal dvidešimt metų; tokia gyva, kad pamiršo net raizantį skausmą“ (Sabaliauskaitė 2011, 181). Tad galima daryti prielaidą, kad gelbėti vaikus ji imasi iš dalies dėl to, kad tai jai teikia vidinį pasitenkinimą, kuris susijęs su rizika ir pavojais. Tokiu elgesiu išryškinama ir moters nepriklausomybė – ji yra ta, kuri gelbėja ir stengiasi apsaugoti silpnesnius, o ne laukia pagalbos iš šalies.

Moteris konkurentė. Toks moters tipažas konkuruoja su tradiciniais lyčių vaidmenimis – tradicine motina, įvairiais vyrų vaidmenimis (pvz., šeimos maitintojo). Gana binariškoje padėtyje atsiduria tyrėjos S. Daugirdaitės terminą atitinkantis „rūpesčių moters“ charakteris, kuriam svarbu ir būti gera motina, rūpintis artimaisiais bei namais, ir puoselėti savo dvasinį pasaulį, išreikšti savo dvasinę tapatybę (Daugirdaitė 2000). Toks vidinis konfliktas aiškiai matyti Signės gyvenime. Ji mąsto: „[v]isko troškau gyvenime. Vyro ir vaikų, laimės ir profesinės karjeros. <...> aš maniau, kad suderinti vis dėlto įmanoma“ (Thorvall 2013, 90). Ir dar moteris sako: „jei būčiau buvusi vyras, viskas kuo puikiausiai būtų pavykę. Sėkmės džentelmenas“ (Thorvall 2013, 91).

Kur kas vienpusiškesnės literatūroje tos, kurios susirūpinusios savimi, tenkinasi ir džiaugiasi karjeros iššūkiiais, yra profesionalios (Maschyshyna ir Skrypnyk 2021, 133). Čia galima būtų kalbėti apie ketvirtojoje „Silva rerum“ dalyje veikiančią ledi Harrietą. Nuo pat pirmų akimirkų akcentuojama jos įsimintina išvaizda ir moteriški / nemoteriški bruožai, pabrėžiamos „labiausiai nemoteriškos <...> jos tamsaus gintaro spalvos akys ir jų protingas žvilgsnis“ (Sabaliauskaitė

2016, 328). Kad ji – konkurentė vyrams ir tradiciniam moters vaizdiniui, rodo jos ir jos vyro santykis. Ledi Harietta nesugeba pateisinti vyro lūkesčių turėti moterį, kuri neturi „visiškai nederamų interesų“ (Sabaliauskaitė 2016, 329), – ir po vestuvių ją domina knygos, įvairūs „postringavimai“, ne „linksmos“ ir vulgarios vyro užsakytos suknišios, kurių ji niekada nevilki. Pasak jos vyro, „lavinant protą moters grožis išsigandęs pabėga“ ir apskritai moteris jis „laikė jausmų ir instinktų valdomais gyvuliais, skirtais darbui ir pramogai“ (Sabaliauskaitė 2016, 329–330). Todėl ledi Harrietai puikia iškalba sužavėjęs žmones ir šiems pradėjęs jai siūlyti vietoj vyro kandidatuoti į parlamentą, lordas Heartlas tai priėmęs „kaip asmeninį įžaidimą“, ją primušęs „netyčia net praskeldamas lūpą, ir šitai turėjo kartą ir visiems laikams ledi Harrietą Hartle atpratinti nuo nepateisinamo nusikaltimo, tai yra žmonai nederamo bandymo viešai nustelbti savąjį vyrą ir poną“ (Sabaliauskaitė 2016, 331). Nors Ledi Harriettos veikėja nėra plačiau plėtojama, galima pastebėti, kad ji leidžia mažai laiko su vaikais – taigi, neatitinka ne tik žmonai, bet ir motinai keliamų reikalavimų. Tačiau tai tik patvirtina, kad moteriai konkurentei artimas herojės (angl. *the Hero*) archetipas, ji pilnatvę pasiekia valdydama išorinį pasaulį; čia svarbūs pačios įveikti iššūkiai, o vienas pagrindinių jos tikslų – tapti stipria, kompetentinga ir galinga, kartais elgiantis tarsi varžytūsi su vyrais (de Kerviler, Ardelet ir Slavich 2022, 901).

Aiški konkurencija ne tik su nusistovėjusiomis normomis, bet ir su savo vyru matyti ir Signės atveju. Moteris dėl sunkumų atitikti socialinės lyties vaidmeniui keliamus reikalavimus jaučia frustraciją, o jos vyras Larsas Ivaras – tam tikrą baimę dėl savo vyriškumo. Pažymima, kad „moterų emancipacija slopina tradicinį vyriškumą“ ir „ne visi vyrai geba tapti ir išlaikyti „visagalio“, tvirto, „kieto“ vyruko statusą“ (Lukšytė 2008, 43). Taip Signė tampa savo vyro konkurentė ne tik dėl jūdvių santykių. Larso Ivaro tėvai, ypač motina, sunkiai pripažįsta faktą, „jog marti aprūpina kur kas sočiau už jų sūnų“ (Thorvall 2013, 192). Todėl Signės ir Larso šeimoje svarbu, kad Signė neužimtų daugiau vyrui svarbių vaidmenų. Moteris sureikšmina net ir elementariausią būsto suradimą: „[b]utą parūpino Larsas Ivaras. Nuostabu dėl kelių priežasčių. Kad būtent *jis*, o ne aš, pavyzdžiui. Ėmiau šią svarbą nujausti, nors įsisąmoninti nenorėjau“ (Thorvall 2013, 209). Sąmoningumas verčia Signę stengtis rasti kompromisą – ji, kaip pati sako, leido vyrui „diktuoti žaidimo taisykles“, jį garbina ir jaučiasi dėkinga, kad jis ją pasirinko (Thorval 2013, 157).

Apskritai Signės ir jos vyro santykis žymi naują pradžią, kai „lyčių stereotipai <...> būtyje ir buityje praranda savo prasmę ir tampa nebeaktualūs“ (Klimašauskienė ir Kailiūtė 2005, 61). Signės vyras Larsas jau kiek modernesnis už tradicinį patriarchą, kaip ji pati įvardija, „naujųjų laikų vyriškis“, kadangi stengiasi „būti tolerantiškas ir supratingas, modernus lyčių lygybės klausimais“ (Thorval

2013, 157). Kaip jau buvo akcentuota kalbant apie kitus moters vaidmenis, Lar-
sas Ivaras nesibodi atlikti „moteriškų“ darbų – su Signe dalijasi buities ir vaikų
prižiūros užduotimis. Čia tam tikra prasme atsiranda ir Signės kaip motinos
drama – vaikai tėvą myli daug labiau. Kaip K. Thorvall rašo pirmoje knygoje, yra
įprasta, kad „[d]auguma tėčių manė atlikę savo darbą, paleisdami pasaulin vieną
ar kelis vaikus; <...> vos tik vaikas atsiranda – jis jau priklauso mamai. Tėtė at-
ėjo ir išėjo. O mama pasilikdavo namuose su vaikais“, tik sudėtingais auklėjimo
klausimais kviesdama į pagalbą vyrą (Thorvall 2007, 196). Tai tik patvirtina
Kärholm mintį, kad moteris, susidūrusi su sunkumais, derina skirtingas, dažnai
prieštaringas gyvenimo sferas, iš kurių įprasčiausios – darbas ir šeima: vaikai
pyksta ar pradeda labiau pasitikėti tėvu; jai tenka ne tik prisitaikyti prie nau-
jų iššūkių, keliamų netradiciniams moters vaidmenims, bet ir stengtis išpildyti
tradicinius – būti pasiaukojančia mama ir prižiūrėti namus, kas dažnai „gerai“
nepavyksta (Kärholm 2011).

Išvados

Remiantis *socialinės lyties* sąvoka ir su ja glaudžiai susijusiais lyčių vaidmeni-
mis, analizuojant K. Sabaliauskaitės ir K. Thorvall kūrinius, išskirti ir apibrėžti
šeši tradiciniai ir netradiciniai socialiniai moters vaidmenys: keturi tradiciniai –
moteris motina, moteris žmona, moteris dukra ir moteris namų puoselėtoja; du
netradiciniai – moteris nuotykių ieškotoja ir moteris konkurentė.

Analizuojant K. Thorvall ir K. Sabaliauskaitės kūrinuose veikiančias moteris,
matyti, kad tradiciniai socialiniai moters vaidmenys nėra išpildomi vienodai, ką
lemia istorinis ir socialinis kontekstas. Moteris, atitinkanti vieno tradicinio vaid-
mens normas, nebūtinai atitinka kitų tradicinių vaidmenų reikalavimus, nors
ir yra tam nuo mažens, per dukros vaidmenį, ruošama. Tradicinius socialinės
lyties vaidmenis palaikanti visuomenė dažniausiai nuasmenina moterį, kadan-
gi iš jos reikalaujama užgniaužti bet kokius asmeninius poreikius, troškimus ir
lūkesčius. Auklėjimo nenumaldytos individualumo apraiškos moterį trikdo – ji
jaučiasi sutrikusi, dažnu atveju ir „nusidėjęlė“, kadangi nepaklūsta visoms „sa-
vaimė suprantamoms“ normoms.

„Silva rerum“ ir „Signės istorija“ aiškiai parodoma, kad netradiciniai soci-
aliniai moters vaidmenys randasi moteriai imantis „tradicinių“ vyrams įprastų
veiklų. Nuotykių ieškotoja, nepaisant istorinio konteksto, siekia išsilaisvinimo ir
nepriklausomybės; veržiasi iš privačios erdvės į viešąją net neturėdama aiškaus ir
apibrėžto tikslo. Šio vaidmens dažnu atveju nepavyksta derinti su šeima, varžan-
čia ir ribojančia laisvę daryti taip, kaip moteris nori. Moteris konkurentė labiau
siejasi su besikeičiančiomis lyčių normomis – ji stengiasi ne tik tapti nepriklau-

soma, bet ir konkuruoja su vyrų socialinės lyties vaidmenimis, bandydama išsaugoti tradicinių moters vaidmenų amplua.

Analizuojant kūrinius ir apibrėžiant tradicinius ir netradicinius moters vaidmenis per K. Thorvall ir K. Sabaliauskaitės kūrinių veikėjas, pastebėta, kad abi rašytojos kelia labai panašias moterų problemas. Tiek „Signės istorijoje“, tiek „Silva rerum“ pagrindinę moters esybę vis dar sudaro buvimas namų moterimi: motina ir žmona. Nepaisant skirtingo kūrinių laiko, ne visoms moterims tai yra natūralu, įgimta, kas lemia psichologiškai sudėtingas ir sutrikdytas moterų asmenybes ir netradicinių vaidmenų radimąsi. Tiek švedų, tiek lietuvių rašytojai svarbu savu laiku papasakoti istoriją, gilinantis į moters vidinį pasaulį ir jame vykstantį, tradicinių vaidmenų egzistavimo paskatintą, konfliktą. Taigi, nepaisant erdvėlaikio, kūriniai pažymi ir rašytojų gyvenamojo laiko istoriją – besitęsiančią moterų emancipaciją.

Literatūra

- Bakker ir Walker 2020 – Amanda J. Bakker, Benjamin R. Walker. Sex drive and sociosexuality moderated by gender identity and gender identity fluidity. *Personality and Individual Differences*, 159, 109884 [žiūrėta 2022 02 08]. Prieiga internetu: <https://doi.org/10.1016/j.paid.2020.109884>
- Berg ir Bråstad 2020 – Särbara pojkar och självlständiga flickor: En genusanalys av fem barnböcker som används i grundskolans mellanår: examensarbete. Uppsala: Uppsala universitet [žiūrėta 2022 02 23]. Prieiga internetu: <http://uu.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A1441749&dswid=-5041>
- Berkowitz, Manohar ir Tinkler 2010 – Dana Berkowitz, Namia N. Manohar, Justine E. Tinkler. Walk Like a Man, Talk Like a Woman: Teaching the Social Construction of Gender. *Teaching sociology*, 38 (2), 132–143 [žiūrėta 2022 02 14]. Prieiga internetu: <https://www.jstor.org/stable/25677742>
- Bower 2017 – Alex Paige Bower. Gender Roles and Gender Stereotypes in Four Newbery Award Winning Books. *SLIS Connectin*, 6 (1), Article 6 [žiūrėta 2022 02 23]. Prieiga internetu: <https://doi.org/10.18785/slis.0601.06>
- Butler 2010 – Judith Butler. Biologinė ir socialinė lytis Simone'os de Beauvoir *Antrojoje lytyje*, vertė D. Bacevičiūtė. *Athena*, 6, 87–100 [žiūrėta 2022 02 02]. Prieiga internetu: https://athena.lt/files/pdf/6/Athene_C_87.pdf
- Daugirdaitė 2000 – Solveiga Daugirdaitė. *Rūpesčių moterys, moterų rūpesčiai: moteriškumo reprezentacija naujausioje lietuvių moterų prozoje*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas [žiūrėta 2022 03 08]. Prieiga internetu: <https://www.lituanistika.lt/content/35192>
- De Kerviler, Ardelet ir Slavich 2022 – Gwarlann de Kerviler, Caroline Ardelet, Barbara Slavich. Ethical judgments of sexualized ads featuring Women: The role of identification with feminine archetypes. *Journal of Business Research*, 142, 899–913 [žiūrėta 2022 03 12]. Prieiga internetu: <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.12.004>
- Eagly 2009 – Alice H. H. Eagly. The His and Hers of Prosocial Behavior: An Examination of the Social Psychology of Gender. *American Psychologist*, 64 (8), 644–658 [žiūrėta 2022 02 25]. Prieiga internetu: <http://dx.doi.org.ezproxy.vdu.lt/10.1037/0003-066X.64.8.644>

- Eldrot 2013 – Philip Eldrot. *När man skjuter författare: En receptionsanalys av två romaner av Kerstin Thorvall*. Uppsala universitet: Litteraturvetenskapliga institutionen [žiūrėta 2022 03 17]. Prieiga internetu: http://uu.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A688411&ds_wid=-6435
- Humphrey 2005 – Richard Humphrey. Family Chronicle. In *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory* (p. 240–241). London and New York: Routledge.
- Jafarnejad, Charpentier Ljungqvist ir Mattson 2010 – Jafar Jafarnejad, Fredrik Charpentier Ljungqvist, Per-Olof Mattson. *Vägen till vetenskap 4: Svenska författare och svensk humaniora*. Stockholm: H:ström [žiūrėta 2022 03 16]. Prieiga internetu: https://su.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A351534&ds_wid=-4585
- Kärrholm 2011 – Sara Kärrholm. Trötta mammos försvarare: familje-värderingar i Kerstin Thorvalls bilderböcker från 1970-talet. *Nordic journal of childLit aesthetics*, 2 (1), 178–191 [žiūrėta 2022 03 14]. Prieiga internetu: <https://doi.org/10.3402/blft.v2i0.5838>
- Kessler ir McKenna 1985 – Suzzane J. Kessler, Wendy McKenna. *Gender: An Ethnomethodological approach*. Chicago: University of Chicago Press.
- Klimašauskienė ir Kailiūtė 2005 – Irena Klimašauskienė, Rūta Kailiūtė. Moters vaizdavimo stereotipai ir jų modifikacijos XX a. antrosios pusės lietuvių prozoje. *Lyčių studijos ir tyrimai*, 1, 61–65 [žiūrėta 2020 03 18]. Prieiga internetu: <https://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2005~1367152642964/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>
- Lukšytė 2008 – Jolita Lukšytė. Lyties stereotipų transformacijos šiuolaikiniuose lietuvių moterų romanuose. *Lyčių studijos ir tyrimai*, 5, 40–47 [žiūrėta 2022 02 25]. Prieiga internetu: <https://www.lituanistika.lt/content/26459>
- Maschysyna ir Skrypnyk 2021 – Alla Maschysyna, Anatolii Skrypnyk, A. Feminine identities in Ann Oakley's novels: A gender challenge or a cultural shock? *Journal of European Studies*, 51 (2), 129–138 [žiūrėta 2022 03 02]. Prieiga internetu: <https://doi.org/10.1177%2F00472441211010894>
- Mickevičius 2012 – Arturas Mickevičius. Islandų sagos: istorijos šaltinis ar literatūrinė fikcija? *Istorija : Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai*, 86, 81–84. Vilnius: Lietuvos edukologijos universitetas [žiūrėta 2022 03 15]. Prieiga internetu: <https://www.vdu.lt/cris/entities/publication/20f5ae91-1f4e-484b-9a965383f3ccddb0/details>
- Mikkola 2008 – Mari Mikkola. Feminist perspectives on sex and gender. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Spring 2016 Edition [žiūrėta 2022 02 01]. Prieiga internetu: <https://stanford.library.sydney.edu.au/archives/fall2016/entries/feminism-gender/>
- Miknytė 2009 – Jurga Miknytė. Moters socialinio vaidmens konstravimas viešajame diskurse XIX a. vidurio – XX a. pradžios Lietuvoje. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas [žiūrėta 2022 03 01]. Prieiga internetu: <https://www.vdu.lt/cris/entities/etd/48e633a6-56c6-4d6d-8b84-19a71c73d7cd/details>
- Narbekovas ir Obelenienė 2007 – Andrius Narbekovas, Birutė Obelenienė. Moteriškosios tapatybės ir lyčių santykių modelio paieškos šiuolaikinėje visuomenėje. *Soter: religijos mokslo žurnalas*, 21 (49), 43–62 [žiūrėta 2022 04 29]. Prieiga internetu: <https://www.vdu.lt/cris/entities/publication/6244b6e1-a8cb-4a13-abab-8269b8b6a0f8/details8269b8b6a0f8/details>
- Shimanoff 2009 – Susan B. Shimanoff. Gender Role Theory. In *Encyclopedia of Communication Theory* (p. 433–436). SAGE Publications, Inc. [žiūrėta 2022 02 23]. Prieiga internetu: https://vdu.primo.exlibrisgroup.com/permalink/370LABT_VMU/kj53ef/cdi_askewsholts_vlebook_s_9781506319148
- Siddikova Ilgışovna 2020 – Ilina Siddikova Ilgışovna. The Family Chronicle Genre Metamorphosis in Russian Literature. *Journal NX*, 6 (11), 390–395 [žiūrėta 2021 04 12]. Prieiga internetu: <https://repo.journalnx.com/index.php/nx/article/view/189>

- Stepukonienė 2010 – Inga Stepukonienė. Lietuvių ir latvių istorinio romano perspektyvos: tarp tikrovės ir fikcijos. *Istorija: mokslo darbai*, 77, 68–74 [žiūrėta 2022 03 16]. Prieiga internetu: <https://www.vdu.lt/cris/handle/20.500.12259/104197>
- Taber ir Woloshyn 2011 – Nancy Taber, Vera Woloshyn. Issues of exceptionality, gender, and power: exploring Canadian children’s award-winning literature, *Gender and Education*, 23 (7), 889–902 [žiūrėta 2022 03 01]. Prieiga internetu: DOI: [10.1080/09540253.2010.549112](https://doi.org/10.1080/09540253.2010.549112)
- Welge 2015 – Jobst Welge. *Genealogical Fictions: Cultural Periphery and Historical Change in the Modern Novel*. Baltimore: Johns Hopkins University Press [žiūrėta 2022 03 16]. Prieiga internetu: https://vdu.primo.exlibrisgroup.com/permalink/370LABT_VMU/1p5i5aa/alma994443611407036
- Wodak ir Schulz 1986 – Ruth Wodak, Muriel Schulz. *The language of love and guilt mother–daughter relationships from a cross-cultural perspective*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company [žiūrėta 2022 03 14]. Prieiga internetu: https://vdu.primo.exlibrisgroup.com/permalink/370LABT_VMU/1p5i5aa/alma994452041307036

Šaltiniai

- Sabaliauskaitė 2008 – Kristina Sabaliauskaitė. *Silva rerum I*. Vilnius: Baltos lankos, 2008.
- Sabaliauskaitė 2011 – Kristina Sabaliauskaitė. *Silva rerum II*. Vilnius: Baltos lankos, 2011.
- Sabaliauskaitė 2014 – Kristina Sabaliauskaitė. *Silva rerum III*. Vilnius: Baltos lankos, 2014.
- Sabaliauskaitė 2016 – Kristina Sabaliauskaitė. *Silva rerum IV*. Vilnius: Baltos lankos, 2016.
- Thorvall 2007 – Kerstin Thorvall. *Jaunystės atabradai. Signės istorija*. Vilnius: Mūsų knyga, 2007.
- Thorvall 2008 – Kerstin Thorvall. *Nerimo šešėlyje. Signės istorija*. Vilnius: Mūsų knyga, 2008.
- Thorvall 2013 – Kerstin Thorvall. *Signė – Albertei*. Vilnius: Versus aureus, 2013.

Liveta Ūselė

FEMININE GENDER ROLES IN BALTIC AND SCANDINAVIAN FAMILY CHRONICLE (K. SABALIAUSKAITĖ’S AND K. THORVALL’S CASE)

Summary

The article focuses on feminine gender roles in tetralogy *Silva rerum* by the Lithuanian writer Kristina Sabaliauskaitė and trilogy *The Story of Signe* by Swedish author Kerstin Thorvall. The main aim of this article is to explore the most common traditional and non-traditional roles of women’s gender in the family chronicles of two female writers from different cultures and times. The article provides a brief overview of the family chronicle genre and gender studies and distinguishes traditional and non-traditional female gender roles observed in the chronicles. In the research, attentive reading and interpretive methods are used to understand and interpret women’s gender roles in literature.

Based on the concept of gender and gender roles, 6 gender roles of women are identified. 4 traditional (mother and wife, daughter, and caregiver (/housewife)) and 2 non-traditional (adventuress and competitor).

The analysis of the chronicles and the definition of the traditional and non-traditional roles of women shows that both writers raise very similar women's issues. In both *Silva rerum* and *The Story of Signe*, the core of a woman's identity is still being the woman of the house: mother and wife. Despite the different spacetime of the chronicles, when women cannot fulfil the requirements of the „true woman“, they feel disturbed and lost, which leads to the emergence of non-traditional roles. For both writers, it is important to tell the history in their own time through delving into the inner world of women and the conflict that arises within it due to the existence of traditional roles. Thus, despite the spacetime setting, the works also mark the history of the time in which the writers lived – the still ongoing emancipation of women.